

Konferanslar:

100. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE BERLİN KONGRESİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER *

Prof. Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Sayın Konuklarımız,

Geçtiğimiz 1978 yılı sonbaharında Berlin Kongresi'nin 100. yılı münasebetiyle Avrupa'nın birkaç yerinde bilimsel nitelikte toplantılar düzenlendi. Bildiğim kadarıyla bunlardan ikisi Almanya'da Münih ve Mainz'de ve biri de Yugoslavya'da Sarayevo yani bizim Saraybosna'da yapıldı. Almanya'da yapılanlardan birine Türkiye adına bir arkadaşımızla birlikte gitmemiz söz konusu oldu; fakat sonra bu gerçekleşmedi. Ben yalnız Yugoslav, daha doğrusu Bosna Akademisi'nin daveti üzerine Türk Tarih Kurumu adına, Sarayevo'da yapılan katıldım.

Şunu da ilave edeyim ki, Bosnasaray'da yapılan toplantı doğrudan doğruya, konu olarak, Berlin Kongresi'ni ele almış değildir. Fakat Berlin Kongresi'nin bir kararıyla Bosna ve Hersek'in Avusturyalılar tarafından işgal edilmesi ve bir de bu işgale karşı yerli halkın din ve mezhep farkı, ırk farkı gözetilmeksizin Hıristiyanıyla, Yahudisiyle, Müslümanıya şiddetle mukavemet etmesidir. Bu direniş bu toplantının konusuydu. Uluslararası nitelikte delegeler geldiler ve meseleyi bu açıdan enine boyuna incelediler; ben de bu işgale karşı Osmanlı Devleti'nin izlediği siyaseti aydınlatmak için elimden geleni yaptım.

Bu toplantıyı yakından gördüm; fakat Almanya'da yapılan öteki toplantılarda ne yapıldığını henüz bilmemekteyim. Buna dair bir yayın var mıdır onu da bilmiyorum. Elime geçmedi böyle bir şey. Bizden Türkiye'yi temsil eden arkadaşlardan da henüz bir yazı çıktığını görmedim.

Görüyoruz ki, Berlin Kongresi'yle başlıca Almanlar ilgilenmektedirler. Almanların bu kongre ile ilgilenmesini doğal kabul etmek lazım gelir. Çünkü bu kongre Almanların yetiştirdiği en büyük devlet adamı olarak tanınan Bismark'ın bir eseri, hem parlak bir eseri olmuştur. Almanlar bu

* 23 Şubat 1979 tarihinde 'Atatürk Konferansları' serisinde verilmiştir.

inançlarını 100. yıldönümünden faydalanarak gene dünya ilim âleminin gözleri önüne sermek istemişlerdir zannediyorum ve bu yakın bir ihtimaldir.

Gerçekten de Almanların yıllarca önceden beri Berlin Kongresi'ni anmak için hazırlıklar yapmakta olduklarını yakından bilmekteyim. Bundan aşağı yukarı 6-7 sene önce Batı Almanya'dan bir profesör bana bir mektup yazdı. Mektupta Berlin Kongresi'yle ilgili belgelerin, çeşitli ulusların arşivlerindeki belgelerin, bir araya toplanarak büyük bir külliyat halinde yayınlanmasını planladığımı bunun için çeşitli kolleglerle temasa geçtiğini ve aynı zamanda da ödenek sağlamak için gerekli makamlara başvurduğunu bildirmekte idi ve bir de acaba bu gerçekleştiği takdirde bizimle işbirliği yapar mısınız; Türk dokümanları noktai nazarından diye soruyordu. Kendisine olumlu yanıt yazdım; fakat bir süre sonra aldığım ikinci bir mektupta ödeneğin çıkmamış olduğunu esfle beyan ettikten sonra işin ilerki bir tarihe bırakılması zorunlu bulunduğunu bildirmekte idi ve böylece bu proje gerçekleşmedi. Bununla beraber Almanların Berlin Kongresi'ni anmak için başka ve daha mütevazı bir şekilde olsa da çalışmaları ve biraz önce saydığım bilimsel toplantıları yaptıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan 93 savaşı ve bununla ilgili sorunlar üzerinde eskiden yani 40 yıl önce ben şahsen o zamanın koşullarının elverdiği ölçüde bazı araştırmalar yapmışım; ve ufak tefek yayınlarda da bulunmuş idim. Konuyu tümüyle ele alacak bir yapıtı yayınlamak hevesinden hâlâ da vazgeçmiş değilim. Demek istiyorum ki, konunun yabancı değil idim. Ancak o günden beri arşivlerimizde araştırmacıların yararlanmasına açılan yeni belgeler meydana çıktı; ve bunlar bir hayli çoğaldı. Bunları gördükten sonra konuya yeniden dönerek hiç değilse Kurumumuzun yıllık Atatürk Konferansları serisi içinde bir konuşma yapmayı yerinde buldum; ve şu anda da bu maksatla huzurunuzda bulunmaktayım.

1878 Osmanlı-Rus savaşı ki 93 harbi diye tanınır tarihimizde, hatta halk arasında, bunun üzerinde çok zengin bir yazın mevcuttur. Biraz sonra göreceğimiz gibi dünyanın belli başlı ulusları özellikle o zamanın büyük devletleri bu sorunla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili bulduklarından, daha o zamanda ve sonradan da konu üzerinde çok yazıp çizmişlerdir. Hatta Türkçe yazılanların sayısı da epeyce kabardır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu savaşın sorumluluklarını meydana çıkarmak amacıyla büyük devletler dışişleri bakanlarının 1971'den sonraki zamanlara ait belgelerini, yazışmalarını ve belge adı altında ne anlaşıyorsa, malzemeyi kalın ciltler halinde sistematik bir biçimde yayınlamışlardır. Bunlar

arasında da Berlin Kongresi'ne önemli ciltler dolduracak kadar çok geniş yer verilmektedir. Ama tabii bütün bu literatürü burada saymakta bir yarar görmüyorum.

Aslında konu çok geniştir; ve dolayısıyla tek bir konferansın çerçevesi içinde ancak bir yanı ile ele almak mümkündür. Durum böyle olunca burada yapacağım işi kısaca arz edeyim. Bu iş, Berlin Kongresi'ne götüren olayların kısaca bir tablosunu vermek, sonra kongrenin niçin ve nasıl toplandığını ve neler yaptığını anlatıp sonunda olup bitenlerin bir değerlendirmesini vermeyi denemekten ibarettir.

Konuya girmeden önce kongre teriminin anlamı üzerinde terminoloji bakımından bir açıklığa kavuşmamız gereklidir. Diplomasi sözlüğünde kongre, birçok devlet temsilcilerinin kendileriyle ilgili genel sorunları, ortaklaşa sorunları aralarında tartışıp kesin ve bağlayıcı nitelikte kararlara bağlamak üzere yaptıkları toplantı demektir. Eğer kararları kesin olmayıp sadece uyurma niteliğinde ise bu gibi toplantılara da konferans denmektedir.

1648 tarihinden beri, Vestfalya Barışı'nı hazırlayan çok uluslu toplantılardan beri diplomasi dünyasında çok kez kongreler yapılagelmiştir. Bunlar genellikle toplandıkları yerin adını taşımaktadırlar. Eğer birkaç örnek vermek gerekirse 1720'lerde Suason ve Kambre Kongreleri, 1815'te Viyana Kongresi, 1856'da Paris Kongresi ve son olarak bugünkü konumuz olan 1878 Berlin Kongresi ilk akla gelenlerdir.

Berlin Kongresi'nin konusu Avrupa'nın belli başlı devletlerinin tümünü ortaklaşa ilgilendiren bir dizi sorunlar kümesi idi ki, bunlar toplu olarak Şark Meselesi yahut bugünkü dilimizle Doğu Sorunu diye adlandırılmaktadır. Temelinde Şark Meselesi, Osmanlı Devleti ile Batı devletleri arasındaki ilişkilerin düzeni sorunu idi. Yüzyıllar boyunca çeşitli biçimlerde süre gelen temaslar, karşılıklı etkiler ve etkilenmeler o kadar çeşitli sorunlar ortaya çıkartmış idi ki, artık bunların zamanın gereksinmelerine göre bir çözüme bağlanması zorunlu görünmekteydi.

1870 yıllarının ortalarında Osmanlı Devleti çok bunalımlı bir döneme girmişti. Tanzimat hareketi beklenen sonuçları getirmemiş, devlet dışı karşı saygınlığını yitirmiş, içerde yönetim son derece bozuk bir hal almış, Kırım Savaşı'ndan beri sorumsuzca alınan dış borçlar ve bunların alabildiğine bir savurganlıkla çarçur edilmesi yüzünden devlet hazinesi iflas etmiş bulunmakta idi. Aynı sıralarda Hersek eyaletinin Nevesin kasabasında Osmanlı vergi memurlarıyla yerli halk arasında çıkan bir tartışma, kısa zamanda büyüyerek bir ayaklanma biçimine girmiş, Panislawizm

akımından kaynaklanan bütün Balkan Slavları, Osmanlı Devleti'ne başkaldırmışlardır. Çok geçmeden Sırbistan ve Karadağ prensleri devlete savaş ilan ettiler, öte yandan Bulgaristan'da kan gövdeyi götürüyordu. Böylece Şark Meselesi diye tarihlere geçen bunalım meydana gelmiş idi.

Bu durum karşısında 1856 Paris Antlaşması'na imzalarını koyan büyük devletler Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün Hıristiyan unsurları ıslahat adı altında devletin bünyesinden koparmak yolunu tuttular. Bunların başını çeken Rusya idi. Gerçekten Rusya Kırım Savaşı'nda yediği darbeden sonra Paris Barış Antlaşması'yla kendisine yüklenen ağır koşulları 1871'de Fransa'nın Prusya'ya yenilmesinden yararlanarak üzerinden silkip atmış ve Kırım Savaşı'ndan önceki Osmanlı Devleti'ni çökertmek siyasetine dönmüş idi. Şimdi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güçlüklerden yararlanarak 1850'lerde kutsal yerler sorununu ortaya atmak suretiyle elde etmek istediği fakat başaramadığını şimdi elde etmek peşinde koşuyordu. Ancak hedefe erişmek için silaha başvurmadan önce diplomasi yolunu denemeyi yerinde görüyordu. Girişilen müzakereler bir konferans toplanması sonucunu verdi. Paris Antlaşması'nı imzalamış olan devletlerin temsilcileri 1877 yılı sonlarında İstanbul'da toplandılar. Bu konferansta Türkler, devletlerce ileri sürülen önerileri devletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğü ilkeleriyle bağdaşmadığından reddettiler. Tophane Konferansı diye tanınan bu toplantıdan sonra büyük devletler siyasi yoldan bir çözüm arama yollarını sürdürdüler ve Londra'da ikinci bir konferans yaptılar. Burada kararlaştırdıkları bir protokolü Bab-ı Ali'ye gene teklif ettiler; fakat Bab-ı Ali bunu da reddetti ve bunu da reddedince Rusya da Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Hadiselerin hikâyesi kısaca bundan ibaret.

İşte böylece başlayan 93 savaşı Osmanlı Devleti'nin acı bir yenilgisiyle sonuçlandı. Ne başlangıçta Doğu Orduları Başkumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Rus kuvvetlerine indirdiği darbeler ne de Gazi Osman Paşa'nın şan ve şerefle dolu Plevne savunması gibi parlak başarılar, sonunda felaketi önleyemedi. Ruslar, Balkanları yarıp da İstanbul yolunu tuttukları zaman, Bab-ı Ali barış istemek zorunda kaldı. Bir yanda Rus orduları İstanbul'a doğru ilerlerken, İngiltere Devleti'nin aracılığı ile başlatılan barış müzakereleri haftalarca uzadı. Ancak 30 Ocak 1878'de barış esasları sözleşmesiyle ateşkes sözleşmesi Edirne'de ve 3 Mart 1878'de de barış antlaşması İstanbul'un bir dış mahallesi olan bugünkü Yeşilköy o zamanki adıyla Ayastefanos'ta imza edildi.

29 maddeden oluşan bu Ayastefanos Barış Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne getirdiği yükümlülükler son derece ağırdır. Bunları kısaca söylemek lazım gelirse evvela Tuna'nın güney kıyılarından başlamak üzere Ege Denizi ve Karadeniz'den başlamak üzere Arnavutluk'a, Ohri Gölü'ne kadar dayanan büyük bir Bulgaristan kurulmaktadır. Gerçi bu prenslik, emirlik deniliyor o zaman, Türkiye'ye vergi vermek zorundadır; ama kendisine halkın oylamasıyla bir prens seçecektir ve tamamıyla müstakil bir devlet niteliğini alacaktır; ve Ayastefanos Muahedesi biter bitmez bunun için gerekli bütün önlemler de alınmıştır.

Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın toprakları genişletilerek, bağımsızlıkları tastik olunuyor. Böylece Balkanlardaki Osmanlı topraklarının büyük bir kısmı elden çıkmış oluyordu. Geri kalan kısmı da Bulgaristan'ın Ege'ye kadar genişletilmesinin bir sonucu olarak ikiye bölünmüş bulunuyor. Savaştan önce ve savaşa başlarken defalarca bir toprak kazanmak niyetinde olmadığını, savaşı sırf Osmanlı yönetimindeki Hıristiyanları kurtarmak amacıyla göze aldığını ilan eden ve bu hususta gene defalarca güvence veren Rusya şimdi sadece Romanya'dan kopardığı Besarabya'yla yetinmeyerek Türkiye'den de doğuda toprak koparma yolunu bulmuştur. Savaş tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere doğudan malum elviye-i selase diye anılan Batum, Kars ve Ardahan vilayetlerimizi, o zamanın tabiriyle sancaklarımızı, elde etmiştir. Ruslar Türklere 1.410.000.000 ruble harp tazminatı yüklemiştir. Bunu ısrarla Ayastefanos Muahedesiyle kabul ettirmiştir. Bunun 1.100.000.000'una karşılık şimdi söylediğim toprakları kabul etmektedir; fakat geri kalan 310.000.000 rubleyi de nakten istemektedir. Rusların kendileri de Osmanlı Devleti'ne yüklemiş oldukları koşulların çok ağır olduğunu ve bunların daha önce kendilerinin de imza koydukları bazı antlaşmalara aykırı düştüğünü ve bu antlaşmalarla ilgili büyük devletlerin buna itiraz edeceklerini biliyorlar, bunun bilinci içinde bulunmaktadırlar; görünmektedirler daha doğrusu. Nitekim Rus kuvvetleri İstanbul yolunu tutunca İngiliz donanması Marmara'ya girerek İstanbul önünde demirledi. Bu nedendir ki Ruslar Ayastefanos Barışı'nın Bab-ı Ali'yle saptandığı biçimi ile yürürlüğe konulamayacağını bilmektedirler; ve bunun için bunu bir ön barış olarak kabul etmektedirler. O zamanki tabiriyle mukaddemat-ı sulhiye, Fransızca tabiriyle traité préliminaire olmuştur ki, bugün ifade ettiğim mana itibariyle ön barış denilebilir. Ruslar büyük devletlerin, Türkiye'ye dikte ettirdiği bu barışı kabul etmeyeceklerini bildikleri için asıl antlaşmayı bilahare yapmayı daha ileriki bir tarihe atmışlardır.

Gerçekte bu ön barış antlaşmasının birçok maddeleri 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmalarına aykırı düşüyordu. Antlaşmanın öngördüğü yeni sınırlar mevcut dengeyi alt üst ediyordu. Başta dengenin bozulmasından en çok etkilenen iki devlet yani İngiltere ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmak üzere Paris ve Londra antlaşmalarını imzalayan büyük devletler Ayastefanos Antlaşması'na karşı seslerini yükseltmekte gecikmediler. İngiltere Rusların nüfuzları altına aldıkları Bulgaristan yoluyla Ege Denizi'ne inmelerine ve Doğu Anadolu Yaylasını ele geçirerek Akdeniz'i ve Basra Körfezi'ni tehdit etmelerine müsaade etmeyeceklerini açıktan açığa ilan etmeye başladılar. Barış görüşmeleri sürdürülürken Rus askerinin İstanbul kapılarına kadar sokulması karşısında İngiltere'nin donanmasını Marmara'ya sokması da Osmanlı başkentinin bir el çabukluğu ile işgal edilip bir olup bitti yaratulmasını önlemek amacıyla girilmiş bir önlem olarak yapılmıştır. Bütün hareketleriyle İngiliz hükümeti Rusya'ya karşı bir savaşı göze almış görünmektedir.

Ayastefanos Antlaşması'nda gizli maddelere yer verilmiş olduğundan kuşkulananarak antlaşmanın tümüyle uluslararası bir toplantıda incelenmesini ve burada Avrupa'nın bütününe ilgilendiren maddelerin değiştirilmesini, yeni bir antlaşma düzenlemesini istemektedirler.

Avusturya-Macaristan'a gelince, Balkanlarda Rus nüfuzunun bu derece genişlemesini kendi varlığı, ekonomisi için tehlikeli bulmaktadır. Büyük bir Bulgaristan'ın meydana getirilmesi ve Sırbistan ile Karadağ prensliklerinin topraklarının genişletilmesi kendi sınırları içinde yaşayan Slavları imrendireceğinden, onları da imparatorluktan kopmaya özendirceğinden, Rus nüfuzuna geçecek bölgelerde ekonomik çıkarlarının zarara uğrayacağından korkmaktadır; ve bütün bunları engellemek istemektedir.

O vakitler Almanya İmparatorluğu denebilir ki, en parlak dönemini yaşıyordu. Alman birliği kurulmuş, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorlukları ile üç imparatorun bağlaşması meydana getirilmiş; Başbakan Bismark'ın kuvvetli kişiliği ile dünya siyasetinin ağırlık noktası Berlin'e kaymıştı.

Ayastefanos Antlaşması yapılıncaya Bismark Reichstag'da uzun bir nutuk söyledi; ve bu nutkunda Doğu Avrupa'da olup bitenlerin, özellikle yeni kurulan siyasi teşekküllerin Avrupa siyaseti için bir tehlike teşkil ettiğini, bunun Avrupa'yı yakından ilgilendirdiğini ve bu nedenle uluslararası bir toplantıda bu meselenin bir çözüme bağlanması zarureti ortaya çıktığını söylemiştir.

Gerçekte Almanya, Ayastefanos Muahedesi'yle güç bir duruma düşmüştü. Hele ondan sonra Avusturya ile İngiltere'nin Rusya'ya karşı çıkmalarından da endişe duymaktaydı. Çünkü Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Üç İmparator Antlaşması diye bir anlaşma vardı ve Bismark bu antlaşmanın her ne pahasına olursa olsun çözülmesine, ortadan kalkmasına engel olmak istiyordu. Şimdi Rusların Balkanlara bu derece sarkmaları Bismark'ı bu siyasi bağlantının bozulması korkusuna düşürüyor ve bu takdirde Avrupa siyasetinin hakemi durumuna gelmiş olan kendisinin mevkiini kaybedeceğinden korkuyordu. Avusturya ile Rusya kapıştırlarsa bütün kurduğu siyasi bina birdenbire çökecektir, yani Üç İmparatorlar Bağlaşması ve kendisi siyasi üstünlüğünü yitirecektir. Onun için ne Rusya'yı darıltmak ne de Avusturya'yı darıltmak istememektedir; çünkü bu takdirde dediğim gibi bina yıkılacaktır. Bu nedenlerle birbirlerine tabiri caizse dış bilemekte olan Avusturya, İngiltere ve Rusya'yı birbirleriyle uzlaştırma yolundan başka çıkar yol görülmemektedir.

Avrupa'nın güneyinde olanlar doğrudan doğruya onu ilgilendirmemektedir. Ona göre doğu işlerinin tümünün Pomeranyalı bir neferin kemikleri kadar bile değeri yoktur. Ancak Bismark yeni bir savaşın çıkmasını kesinlikle istememektedir; çünkü dediğim gibi bu takdirde elinde bulundurduğu siyasi hegemonyayı yitirmek tehlikesi mevcuttur. İngiltere ile Avusturya-Macaristan'ı Rusya ile kapıştırmaktan alıkoymak, aralarındaki sorunları barışçı yoldan çözmek için elinden geleni yapmaya karar veriyor ve onun için demin arz ettiğim şekilde o meşhur nutkunu söylüyor.

Böylece Viyana, Londra, St. Petersburg ve Berlin arasında gayet yoğun bir diplomatik faaliyet meydana geldi. Ruslar olağanüstü elçi olarak General İgnatıyef'i ki, İstanbul'daki elçiliğinden maruftur, ebul kizb yani yalancılar babası lakabıyla anılmaktadır, şark işlerini iyi tanıyan siyaset uzmanı sıfatıyla Viyana ve Berlin'e yolladı. Elçinin görevi Rusya'nın Balkanlarda yapacağı bazı fedakârlıklarla Avusturya-Macaristan hükümetini yatıştırmaktı. Nitekim toplanması düşünülen uluslararası bir konferansta Türkiye karşısında Rus çıkarlarına karşı koymamaları karşılığında Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek vilayetini kendi topraklarına katması burada kararlaştırıldı. Rusya'nın Londra elçisi Kont Şuvalof da -ki bu son derece nüfuz sahibi bir siyaset uzmanıdır, Rusların büyük siyaset adamlarından biridir, Korçakof'un yanında; Korçakof esasen hastalıktır, Londra elçisidir; ama ikide bir Londra ile St. Petersburg arasında mekik dokur ve işleri oradan idare eder idi-paralel olarak İngiliz hükümeti nezdinde büyük çabalarda bulundu. Gereğinde St. Petersburg'a

gidip yetkilileri ikna ederek iki devlet arasındaki gerginliği yumuşatmayı ve sonunda her iki tarafça kabul edilebilir bir antlaşma yapmayı başardı.

Ayastefanos Antlaşması'nın toplantıda tümüyle ve serbestçe incelenip, tartışılması prensibi Ruslarca da kabul edildi. İngilizler bu Ayastefanos Antlaşması'nda tıpkı Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda olduğu gibi gizli maddelerin mevcut bulunduğundan kuşkulanıyorlardı. Ruslar ise böyle bir şey yoktur; biz metni olduğu gibi değil yalnız Avrupa'nın doğrudan doğruya ilgilenebileceği meseleleri müzakereye koyacağız, diyorlardı. Halbuki, İngilizler buna itimat etmiyorlar; hayır muahedeyi olduğu gibi, bütünüyle ne olursa olsun, ister Avrupa'yı doğrudan doğruya ilgilendirsin yahut Türkiye ile Rusya'yı ilgilendirsin, hepsini göreceğiz diyorlar. İngilizler bunda dayattılar. Neticede Rusya bunu kabul etmek zorunda kaldı.

İki devlet arasında mühim bir mesele de İstanbul önünde duran Rus ordusu ile gene İstanbul'un karşısında demirli duran İngiliz donanmasının geri dönmeleri ve İstanbul'dan uzaklaşmalarıdır. Bu nasıl yapılacaktı. Bunun için büyük bir mücadele yapılmıştır. Teferruatına lüzum yok burada. Bu siyasi mücadele son derece ateşli olmuştur; ve iki taraf da birbirine güvenememiştir. Ruslar Büyük Dere'ye inmişlerdi bir ara; ve İngilizler kıyameti koparmışlardı, kongre sırasında. Nitekim Kongre açılır açılmaz, İngiliz başdelegesi Lord Beaconsfield, İstanbul'un tehlikede olduğunu, bu tehlike karşısında serbestçe müzakere edemeyeceklerini öne sürmüş, Ruslar karşılık vermiş, nihayet Bismark ikisini de yatıştırmıştır.

İşte bu antlaşmalar ki, birisi 6, birisi 9 maddelik iki protokol halinde toplanmıştır. Bu antlaşmalar anlaşmazlık konusu olan bütün sorunların ne biçimde çözüme bağlanacağını saptamaktadır. Bunların başlıcalarını Berlin Kongresi'nin nasıl çalıştığı bahsine gelince göreceğimizden burada atlıyorum.

Böylece 17 Haziran 1878 tarihinde Almanya hükümeti Berlin'de bir kongre halinde toplanmak için ilgili devletlere davetiye gönderdi. Berlin Kongresi'nde birinci delege olarak Almanya, İngiltere, Rusya devletleri başbakanları; Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları tarafından temsil edilmektedir. Osmanlı Devleti ise başdelege olarak Bayındırlık Bakanı Aleksandr Kara Todori Paşa'yı, ikinci delege olarak da Mareşal Mehmet Ali Paşa'yı seçmiştir Üçüncü delege ki, umumiyetle öteki devletler de öyle yapmıştır, Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi Sadullah Bey'dir.

Şimdi burada Osmanlı Devleti için hayati bir önem taşıyan bu kadar büyük bir toplantıya, uluslararası toplantıya, daha yüksek mevki işgal eden bir siyasinin gönderilmemesinin nedenleri acaba nedir, diye aklımıza gelir. Bu sorunun cevabını vermek lazım. Elimizde, niçin böyle ikinci, üçüncü derecede insanlar seçilmiştir, bunu izah edecek bir belge yoktur. Ama öyle anlaşılıyor ki baş delegenin Hıristiyan olması, Rusların Hıristiyanları himaye için, Osmanlı zulmünden kurtamak için ortaya çıkmaları karşısında, padişahın, bir Hıristiyan'ın Osmanlı Devleti'ni temsil etmesinin etkili olabileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Ben öyle zannediyorum. Padişah ruhsatnameleri sözlü olarak vermiştir. Yazılı talimatları yoktur. Birinci delege için bu olmuştur zannediyorum. Öyle anlaşılıyor. İkinci delege Mehmet Ali Paşa Prusya soyundandır, bir müfteridir. Almanca'yı iyi bilir. O da zannediyorum bunun için seçilmiştir. Bismark'a ki, biraz sonra göreceğiz bu kongreye tamamen hâkim bulunmaktadır, kongreye etkili olabilmek için bir ırkdaşını göndermişlerdir. Halbuki başka türlü olabilirdi. Saffet Paşa ki, Ayastefanos Barışı'na götüren müzakerelerin içinde bulunmuştu başından sonuna kadar hariciye nazırı olarak, şimdi de sadrazamdır; Saffet Paşa gitmiyor, böyle bir nafia nazırı, bundan sonra bir asker, bir de âdet yerini bulsun diye Berlin büyükelçisi. Halbuki bu durum ben zaten şimdiki tahminimi bunun üzerine kurdum, oradaki murahhaslar tarafından hiç iyi karşılanmamıştır. Çünkü Lord Beaconsfield'in, Korçakof'un, Prens Bismark'ın yanında bizim delegeler sönük demeyeyim; ama pek gölgede kalmışlardır. Demek oluyor ki, eğer demin tahminen söylediğim gerekçe isabetli ise, böyle ikinci derecede insanlar gönderilmiş olmakla, umulanın tam tersi elde edilmiştir. Çünkü mesela Avusturya, Kont Andraşi, Fransa, Vadington gibi bir dışişleri bakanı tarafından temsil edilmekteydi. Hiç olmazsa bunların yanında bir dışişleri bakanı gönderilebilirdi; fakat bu yapılmamıştır.

Berlin Kongresi'nin ilk oturumu 13 Haziran'da yapıldı. Prens Bismark başkanlığa seçildikten sonra kongrenin çalışma yöntemi saptandı. Ayastefanos Antlaşması'nı ele alarak içerdiği maddeleri sıra ile değil, sorunların önemine göre incelenip kesin çözümlere bağlanmasını kararlaştırdı. Böylece tam bir ay çalışıldı, 20 toplantı yapıldı; ve bu 20 toplantıda iş bitirildi.

Bu süre içinde verdiği kararlar 64 maddelik Berlin Antlaşması adı altında 13 Temmuz 1878 günü imzalandı.

Oturumlar boyunca yapılan görüşmelerin tutanakları daha o zaman yayınlanmıştır. Ayrıca her oturum hakkında baş delegemiz Aleksandr Paşa'nın hükümete yolladığı raporlar ve sonunda kaleme aldığı ayrıntılı meşhur layihası Mahmut Celalettin Paşa tarafından kitabının sonunda yayınlanmıştır. Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupa devletleri çıkarlarına aykırı düşen bazı sorunları hakkında kongreden önce ilgili taraflarca bir takım anlaşmalar yapılmıştır. Daha önce ilgili taraflar muhabere etmişler, temaslar yapmışlar ve ihtilaf konusu olan sorunların ne şekilde çözümlenmesi gerektiğini daha önce kendi aralarında saptamışlardır. Kongre müzakerelerinde ise, bunlar genellikle önceki anlaşmalara uygun şekilde kararlara bağlanarak tescil edilmekten ilerisine gidilen bir şey yapılamamıştır.

Kongrenin ilk ele aldığı konu Bulgaristan sorunudur. Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü Büyük Bulgaristan fikrinden burada vazgeçildi. Şimdi Bulgaristan ikiye ayrılıyordu. Birisi Balkan Dağlarının kuzeyinde mümtaz bir eyalet olarak tamamıyla kendi kendini idare edecek, milli ordusu bulunacak bir Bulgaristan devleti, bir de Balkan geçitlerinin savunmasını Türkiye'de bulundurmak amacıyla Bulgaristan'ın güneyinde teşkil olunan ve şarki (doğu) Rumeli adıyla anılan bir eyalet. Mümtaz eyalet değil. Osmanlı Devleti'ne bağlı ama Osmanlı Devleti ordu bulunduramayacak. Valisi Hıristiyan olacak. Bu vali büyük devletlerin onayı ile tayin edilecek, bunun gibi daha bir takım şartları var.

Böylece Ayastefanos Antlaşması ile iki parçaya bölünen Rumeli'deki Osmanlı toprakları arasında bu doğaya aykırı durum ortadan kalkarak yeniden birleştirilmiş oldu.

Berlin Antlaşması, Yunanistan lehine bir sınır düzenlenmesini, Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıklarının tasdikini ve bunların Romanya müstesna topraklarının genişletilmesini, Bosna, Hersek ile Yeni Pazar sancağının Avusturya tarafından işgal edilerek yönetilmesini, Besarabya'nın Romanya'dan alınarak Rusya'ya geri verilmesini de kararlaştırmıştır.

Berlin Antlaşması'nın 58. ve 60. maddeleri Doğu Anadolu'da Rusya'ya bırakılan Osmanlı topraklarını saptamakta ve bunların yeni sınırlarını tespit etmekteydi. Buna göre Batum, Kars ve Ardahan vilayetlerimiz Rusya'ya verilmekte, İngiltere'nin itirazıyla Eleşkirt Vadisi'yle Bayezit kenti Bab-ı Ali'ye iade edilmekteydi. İngiltere, İran ticaretine Rusya hâkim olacak, buna müsaade edemem diye dayatmıştır; onun üzerine Ruslar bundan vazgeçmişlerdir. Bayezit bize geçmiştir; ama Katur İranlılara bırakılmıştır.

Yüzeysel de olsa Berlin Kongresi'nin yaptıkları işlere böyle göz attıktan sonra şimdi kongrenin nasıl çalıştığı ve Osmanlı delegelerinin durumları hakkında birkaç söz söyleyeceğim müsaadenizle.

Berlin Kongresi bütün çalışmalarını başkanının düşünce ve istekleri doğrultusunda yapmıştır. Yaratılıştan sert mizaçlı olan Prens Bismark, siyasi hayatında kazandığı parlak başarıların etkisi altında bir üstünlük duygusu içindedir. Kongre başkanı olarak kongreyi istediği yöne sevk etmek, delegelere istediği kararları aldırarak gücünü göstermiştir. Tutanaklardan istediği kısımların yumuşatılması ya da büsbütün kaldırılmasını sağlamakta her hangi bir sakınca görmemektedir. Esasen kitabet heyetini kendisi seçmiştir; ve istediği şekilde bunlara tutanakları sonradan düzeltirmektedir. Bunun için neşredilen ve Türkçeye de çevrilmiş olan Berlin Kongresi tutanakları aslına pek mutabık değildir, birçok bakımlardan çok yumuşatılmıştır. Bismark olup bitenleri olduğu gibi değil, kendi istediği şekilde sonradan düzeltirmiştir.

En önde gelen amacı İngiltere ile Rusya'nın bir savaşa tutuşmalarını önlemektir. Bunu, Avrupa'nın menfaatına yapmakta olduğunu defalarca yinelemiştir. Bunun için gerekli gördüğü anda sert çıkışlar yapmakta, yan tutmazlık maskesi altında delegeleri incitip incitmediğine aldırış etmemektedir.

Osmanlılar ve genellikle doğulular, doğu milletleri hakkında bir takım peşin yargılara sahip bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin geleceğine güveni yoktu. Devletin belli başlı bir siyasetinin bulunmadığı, duruma göre politika yaptığı, siyasetini belli bir yöne doğru değil o günün şartlarına göre idare ettiği kanısındadır. Bunu bizim delegelere açıktan açığa söylemiştir. Osmanlı devlet adamlarının sözlerinde durup vaatlerini yerine getireceklerine inanmamaktadır. Bunun için bizim ıslahat vaatlerine falan hiç kulak asmamıştır. Osmanlı delegelerine karşı davranışları hiç de olumlu sayılmaz. Onlarla ilk görüşmesinde Prens Bismark şöyle söylemiştir: "Benden göreceğiniz yakınlık ve içtenliği başkalarında bulamayacaksınız. Bugünkü durumu sizden saklamak istemem. Kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığını sanarak kendinizi aldatmayın. Ayastefanos Muahedesi, Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur bazı maddeleri içermekte olmasaydı olduğu gibi bırakılırdı. Bu çıkarların istendiği biçimde düzenlenmesi için devletler bir kongre toplamaya karar verdiler, ben de o kongrenin başkanlığını kabul ettim. Bugünkü güçlüklerin çözülmesi Ayastefanos Muahedesi hükümlerinden bazılarının yumuşatılması ya da değiştirilmesiyle mümkündür. Bu değişikliklerden yararlanabilirsiniz; ama

daha ileriye gitmek isterseniz hiçbir şeye muvaffak olamazsınız. Berlin Kongresi'nin Osmanlı Devleti için toplanmadığını size tekrar ederim. Kongre Ayastefanos Muahedesi'nde gereği gibi değişiklikler yapacaktır; fakat Avrupa'da yeni bir savaş çıkarsa Osmanlı Devleti'nin sonunun geleceği muhakkaktır" diyerek gerçek durumu açıklamak istemiştir. Fakat taraflar arasında anlaşmazlıklar çıkınca Kongre toplantıları dışında çoğu kez kendi yönetimi altında İngiliz, Avusturya ve Rusya delegelerini bir araya getirir. Müzakerelere Osmanlı murahhaslarını kesinlikle karıştırmamıştır. Ayastefanos Antlaşması'nı sırf kendi çıkarları açısından gözden geçirip işlerine geldiği ölçüde değişiklikler yapmakta devletler söz birliği etmiş görülmektedirler. Osmanlı murahhasları özel toplantılara çağırılmadıkları gibi, genel toplantılarda da fikirlerine hiç önem verilmemektedir. Herkes adeta duymamazlıktan gelmektedir, başta tabi Bismark olduğu halde.

Genel toplantılarda ise, Osmanlı delegeleri itirazlarda bulunurlarsa başkan onlara karşı sert hatta kaba davranmaktan kaçınmamıştır. Onları dinlemediği gibi, söz bile vermeyi reddettiği olmuştur. Mesela Varna ve Sofya'dan Osmanlı askerlerinin çekilmesi lehinde Lord Salisbury kongreye bir öneride bulunduğu zaman Aleksandr Paşa bu hususta ilerde söz söylemek hakkının saklı tutulmasını önermiştir. O zaman Bismark adeta hiddetlenmiş ve aynen şu sözleri söylemiştir: "Eğer söyleyecek bir sözü varsa hemen söylesin. Derhal söz almak istese bile sözlerini bir takım itirazlara alet etmesine müsaade edemem. Devleti, Ayastefanos Muahedesi'ni imzaladığından murahhasının burada itiraza hakkı yoktur. Osmanlı delegelerinin engellemelerle kongre müzakerelerini saptırmalarına müsamaha edemem." Başka bir örnek daha vereyim. Kongre toplantılarından birinde İvranya'nın Sırbistan'a bırakılmasına Aleksandr Paşa muhalefet eder. Buna oyunu vermektan kaçınır. Başkan gayet sert bir tavırla ona çatık kaşlarla bakar fakat sesini çıkartmaz. Biraz sonra delegeler tutanakları gözden geçirmek üzere yandaki odaya giderler. Aleksandr Paşa da oraya gider ve zabıtları gözden geçirirken Bismark içeri girer, arkasından dürterek: "Bana bak biraz önce İvranya maddesine muhalefet edip oy vermektan kaçındın. Kongreyi Bab-ı Ali'deki bakanlar kurulu mu sanıyorsun? Oy birliği ile verilen kararı engelleyemezsiniz. Bunu kabul ve tasdiğe mecbursunuz" deyip söz konusu kararı ister istemez kabul ettirmiştir paşaya.

Sözün kısası Berlin Kongresi resmi toplantılar dışında Bismark'ın yönetimi altında olarak Rusya'yla İngiltere ve çoğu kez Avusturya

devletleri arasında alınan kararların Avrupa tarafından tasdik ettirilmesine, resmi olarak alayişle teşçil olunmasına hizmet eden bir alet niteliği taşımaktadır.

Berlin Kongresi Osmanlı Devleti'ne ne getirmiştir? Bu meselenin üzerinde biraz durmak gerekir. Bu soruyu özetle yanıtlamaya çalışayım.

Hiç kuşkusuz Ayastefanos Antlaşması Osmanlı Devleti için çok ağır hükümler içeriyordu. Hatta zamanın Papa'sı bile özel bir görevle Roma'da bulunan ve kendisini ziyaret eden Bedros Efendi adlı padişahın elçisine bu muahedeyi pek ağır gördüğünü, Avrupa'ca tetkik edileceği umudunda bulunduğunu ifade etmiştir. Bab-ı Ali, zorla kabul ettirilen Ayastefanos barış hükümlerinin en ağırılarını değiştirmeye baştan beri çalışmıştır. Bunun için özel bir elçi ile Rus Çarı'na ricada bulunmuştur. Berlin Kongresi kararlaşınca buna oldukça büyük ümitler bağlamıştır. Padişah Berlin'e gidecek murahhaslara Balkan geçitlerinin savunmasının Türkiye'de kalmasını, Varna istihkâmlarının Türklere bırakılmasını, Karadağ ve Sırp sınırlarının fazla genişletilmemesi bir de Eleşkirt Vadisi'yle Beyazıt'ın Türklere iade edilmesini ve nihayet Rusların istediği savaş tazminatından kurtulmak talimatını vermiştir.

Ancak Osmanlı Devleti umduğunu bulamamıştır. Kongrede her devlet Avrupa çıkarları paravanası altında kendi çıkarlarını düşünmüş ve bunların çoğunu da elde etmiştir. Gerçi Ayastefanos Antlaşması'yla kaybedilen bazı topraklar Türkiye'ye geri verilmiştir. Bunlar da doğuda Eleşkirt Vadisi ve Beyazıt kasabasıyla batıda Ege kıyı şeridinden ibarettir.

Balkan geçitlerinin savunması Türkiye'ye bırakılsın diye kurulmuş olan Doğu Rumeli eyaleti gerçekte Osmanlı Devleti'ne ancak tabiri caizse pamuk ipliği ile bağlanmıştır. Nitekim ilk fırsatta Doğu Rumeli eyaleti Türkiye'den koparılarak Bulgaristan'a katılacaktır. Her ne olursa olsun birer kazanç olarak sayılabilecek bunlara karşılık doğuda Batum, Kars ve Ardahan ile batıda Bosna ve Hersek vilayetlerimiz Kongre kararı ile elden çıkmıştır. Kongre kararıyla olmasa bile yine aynı günlerde İngiltere'nin baskı ve tehditleriyle Türkiye ve İngiltere arasında gizlice yapılan bir bağlaşma antlaşması sonucu İngilizlerin Kıbrıs Adası'na yerleşmeleri de hesaba katılacak olursa Berlin Kongresi ile Osmanlı topraklarının bir tür paylaşılması yapılmıştır. Böyle bir davranışın, her zaman ve her yerde maddeten ve manen güçlü olmaya dayanması gereken siyaset uygulamalarına belki değil ama, adalet ve hakkaniyet ilkelerine ne kadar aykırı düştüğü açıktır.

Size bu gerçeği dünyanın uzak bir köşesinden yansıtan ufak bir belge okumakla sözlerimi bitireceğim. Okuyacağım belge 8 Ağustos 1878 tarihini taşımaktadır; ve Ford adında bir Amerikan vatandaşının Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e yazdığı özel bir mektuptur.

“Efendim,

Berlin Antlaşması'nın özü olduğu anlaşılan maddeleri okudum. Ulusların son derece ciddi bir mecliste Berlin Antlaşması'nda meydana getirildiği gibi, bir prensibi kabul etmiş olmaları son derece hayret vericidir. Bu, dünya milletlerinin egemenlik ve bağımsızlıklarına indirilmiş bir darbedir. Topraklarından bir kısmını şu millete, diğer bir kısmını başka bir ulusa vermek suretiyle Türkiye'nin topraklarını elinden almak ve halklarından bir kısmına bağımsız hükümetler kurdurmak haklı ise, aynı biçimde bir davranışın başka milletler için de geçerli olması gerekir. Eğer Berlin Antlaşması'na taraf olan uluslar bu prensibin kendilerine de uygulanmasını kabul etmezlerse bu Prensip Türkiye'ye de uygulanamaz. Böyle bir prensip geçerli ise dünya bir kargaşaya sürüklenecek ve sürekli kopmalara yol açılmış olacaktır. Bu taktirde yönetimde bir istikrar ve kesinlik olması mümkün değildir. Milletlerin kendileri için kabul edecekleri yönetimde kesinlik ve istikrar sağlayacak ve yönetimin amaçlarını gerçekleştirecek biricik prensip her ulusun tüm topraklar üzerinde egemen olması ve tümüyle dış kaynakların müdahale ve buyrukları olmadan bağımsız bir biçimde yürütülmesidir. Bu prensip gereğince Türkiye tüm toprakları üzerinde egemen olmalı ve böylece Türkiye yalnız haklı olduğunu göstermekle kalmayacak üstelik hükümetlerin varlıkları için gerekli temel prensibi savunarak dünya milletlerine yararı dokunacaktır.

Berlin Kongresi'nin seçkin bir üyesi yapılan antlaşmayı kendi ülkesine sunarken şöyle demiştir: “Kongre, padişaha topraklarının üçte ikisini geri vermiştir. Bu, padişahın topraklarının elinden alınmasının doğru olmadığı demek oluyor. Şu halde topraklarının üçte birinin elinden alınması hangi hakka dayanıyor.”

Bu mektubun yazarının herhangi bir resmi sıfatı yoktur. O, özel bir kişidir. Mektubu, başka bir kimsenin bilgisi ya da istemi olmadan tamamen kendi iradesiyle kaleme almıştır. O, yalnız Türkiye'nin değil bütün dünya milletlerinin haklarını korumak için bu satırları yazmıştır.